

Itt nyugszik Frics

(Nevető fejfák. A temető népköltészete.
A sírvers mint satíraforrás.)

Itt nyugszom én
olvasod te
olvasnám én
feküdnél te!

Ez a fanyarkás népi sírvers, amelyet mindnyájan ismerünk, ugyancsak furcsa kis írás. Első személyben szól, mintha az elhunyt mondaná, irigykedve azokra, akik még tudnak olvasni. Holott nyilvánvalóan helyette írta valaki, látszólag belehelyezkedve az elhunyt szerepébe, valóságosan azonban örülve azon, hogy ő maga még olvashat és fogalmazhat rigmusokat. Az effajta duplán csavart tréfa igen gyakori a vidám temetői költészetben; az idézett darabnak is rengeteg változata van. Íme, egy múlt századi, a berkeszi temetőből:

Amik vagytok
Voltunk mi
Amik vagyunk
Lesztek ti
Ti rátok is egy sír vár
Ha végórátok lejár

A temetői folklór, s kivált a magyar népi sírköltészet nem túl szemérmes. A hátramaradott például nem rejti mindig véka alá örömét afölött, hogy ő még megvan. A tolcsvai temetőben olvasható:

Itt nyugszik Tóth Márta
A feleségem
Jó már neki
Hát még nékem

A hídvégi temetőben pedig ez:

Nőm teste nyugszik itten
Én pedig otthon

A sírvers-folklór nemzetközi, pontosabban az egyes darabok éppúgy vándorolnak, mint a népballadák motívumai. Íme, az előbbi kegyeletes gondolat angol változata: „Here lies my wife / Here lies she / Hallelujah / Hallelujeee!” Felhívom a figyelmet az utolsó sor jókedvű rikkantására, amely az egyébként tartózkodóan fogalmazó angolban még kevésbé szomorú helyen is igen ritka.

Az őszinteségi roham – mint egy régi palóc sírfelirat tanúsítja – a családi kapcsolat szélesebb körére is kiterjed:

Itt nyugszik Tóth János
Jó anyósát többé nem feji
Lux aeterna Dei
Luceat ei

– Ha – mint a nevetés tudorai állítják – a meglepő ellentét is lehet humorforrás, akkor a síriratok humorát nyilván az az ellentmondás táplálja, ami az elhunyt esendősége, netán a halál körülményeinek kisszerűsége és a tény irreverzibilitása között rejlik:

Itt nyugszik Tóth Áron
Ki volt sok vásáron
Addig csere berélt
Míg egy lu egy herélt
Úgy ágyékon rugta
Itt van róla a nyugta

Ezek a naiv népi síriratok néha – akaratlanul vagy akarva – megható módon árulkodnak a megszenvedett földi nyomorúságról:

Én Tuba András
E sírba tértem
Sajátul lakom
Nem pedig bérben

De még falusi temetőben is találkozik az ember az úrhánomságnak azzal a tragikomikus nemével, ami egyes „rangos” elhunytak sírján a címek és érdemek felsorakoztatásával oly gyakran megnevettet. Ez is múlt századi, Göczeről:

Itt nyugszik Méltóságos Gróf
Szentróthy
Bálint kir. kamarás libériás
inasának
A kisia Elemér. Élt 2 1/2 évet

További emberi gyarlóságok:

Sok bort megittam én
A mig a szőlő vót

De a filoxera
A hogy megette vót
Most már bánatomban
Mint hogy a bor drága
Letettem lelkemet
Az Isten markába

És asszonyi gyarlóságok:

Itt nyugszik Lakatos Sára
Itt vagyon ő eltemetve
Most történt vele először hogy
Senki sem fekszik mellette

Ez megint egy internacionális változat:

Itt nyugszik Szücs Kata szűz leány
Siratja egyetlen kicsi fia Mihály

Ez a variáns fordításirodalmunk része is lett; Gergely Ágnes mint a magyar – pontosabban erdélyi – humor jellegzetes megnyilvánulását egy a témáról tartott amerikai előadásában angolra fordítja: „*Here lies Kathy Webster, a pure virgin / Bewailed by her only son Michael.*” Ugyanígy gazdagította az angol fordítási irodalmat egy másik, sok változatban ismert darabbal is, amelyet magyarul közlök:

Itt nyugszik egy orvos
És körülötte
Akiket gyógyított

Úgyanez aforisztikusabban a debreceni régi temetőből: „*Itt nyugszik az / akitől sokan nyugsznak itt.*”

Humorforrás lehet olykor a szöveget fogalmazó versfaragó lírájának naiv bája:

Kis János élt
míg
Meg nem halt
Ámen!

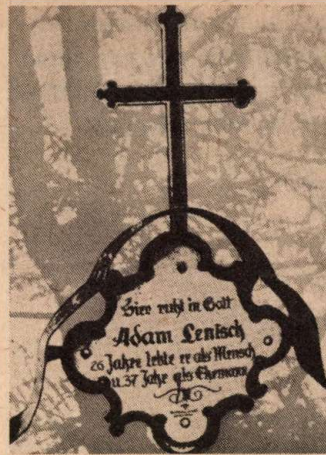
Éz a gégyeni temetőből való:

Meghalt a kis Fütöri
Nem fog többé fütölni
Fütölvé ment az égbe
Nem jó lakni Gégyénybe

A most következőket kedves együgyűségük ajánlja:

E sírban alussza örök álmát
Kis Lukács sk.

Itt nyugszik Istenben
Tóriz Kelemen
28 évet élt mint ember
És 36 évet mint hites férj

Utalásul e formák internacionalizmusára mellékelten közöljük az ausztriai kram-sachi temető egyik fejfájának fényképét.

Előfordul, hogy a szöveget véső kőfaragó az eléje tett szöveget is megfaragja – verssé, hogy jobban kiferjen.

Itt nyugszik Frics
Akit a halál bics
Kája levágott

A rímelési kényszer pedig még a neveket is megváltoztatja:

Itt nyugszik Kovács Ferkó
Kit agyon rúgott egy pejko
János vót a neve
Szegény szánandónak
Csak a vers kedvéért
Íratott Ferkónak

Hasonló olvasható a Bajor-Alpokban egy táblán, amely a szikláról lezuhant hegymászók emlékét őrzi: „*Hier ruht Hans Gottlieb Lamm / Er starb durch'n Sturz von Damm / Eigentlich hiess er Leim / Das passt aber nicht in'n Reim*”.

Epp csak utalni szeretnék rá, hogy a halottbúcsúztató költészet – bizonyára végső tömörségre kényszerítő, minden álságot elutasító formai-tartalmi szenteciózussága okán – a magas irodalomnak is próbatevő műfaja volt mindenkor, Martialistól a középkorban olyannyira elterjedt haláltáncballadákön át egészen a XVIII. századig, s néhol – például francia nyelvterületen – egészen mindmáig. Franciaországról szólván álljon itt mindjárt (Vas István fordításában) Villon híres önsírírata a *Nagy Testamentum*-ból:

MEGÖLTE AMOR FEGYVERE,
MOST ITT NYUGSZIK A FÖLD ALATT
FRANÇOIS VILLON VOLT NEVE
ÉS SZEGÉNY KISDIÁK MARADT
NEM SZERZETT VAGYONT AZALATT
HISZ ODAADTA MINDENÉT
KENYERET ASZTALT KOSARAT
MONDJ EGY IMÁT AZ ISTENÉRT

Rímél rá a mi Janus Pannoniusunk halálos ágyon írt epigrammája:

Hírnevemet e gyászos perc testemnek elorozta:
Így halmozz nyomorult, kincseket, ócska vagyont!

(Tellér Gyula ford.)

Nálunk a XIX. század még ismeri az effajta kínzóan önonironikus költői számvetést. A születésnapjait egy-egy rövid versszisszenettel nyugtázó Arany János írja, még távol a tényleges befejezéstől, alighanem 1862-ben, de már sejtve azt:

EPITAPHIUM

Itt nyugszik
Arany János
szerkesztő
született 1817 március 2-án
meghalt . . .

Nincs végezve itt még e cikk
Folytatása következik:
En-Uram légy én szerkesztőm
Új folyamban újakezdőm.

Elképesztő stílusforradalmakat megélt századunk mintha éppen ebben, a költői síriratok dolgában volna szemérmesebb. A mai költészet először csak afféle „stílusnosztalgia” eleveníti fel a régi műfajt, mint Somlyó György a *Görög Antológia* már idézett „hiányzó síriratában”. Weöres Sándor a *Psyché*-ben megírja a képzelte múlt század eleji költőnő „20-dik születésnapjára” készült sírversét (annak még korai, „klasszicizáló” modorában):

Kratos Atyám és Kharis Anyám és Glaucia lányok
Hűsz nyarat értem tsak. Mennj-tova, tudsz eleget.

Mai költők önsírverse nem annyira a folklór nyomán indul el, tehát nem könnyed-csúfolódó, inkább ironikus-keserű. Bertolt Brecht például így summáz (Eörsi István fordítása):

Nincsen szükségem sírkőre, ám hā
Nektek szükséges, hogy sírkövet kapjak,
Ohajtanám, hogy az álljon rajta:

Javaslatokat tett: mi pedig
Elfogadtuk e javaslatokat.
Ez a felirat mindnyájunkra.
Jó fényt vetne.

Illyés Gyula két „ajánlata sírkőre” szarkasztikusabb:

Élt bölcsen azontúl,
Hogy bírta bolondul

Voltak, akik legyulázták,
Voltak, akik legyalázták

Weöres, aki egész költészetében oly otthonosan sétál a tág kozmosz misztériumai között, nem tartja magától idegennek a halál gondolatát sem, játékosan ingerkedik vele:

Mántikaténi katá . . . Már arcod esőben elolvad,
hűs földben kisimúl csöngői boglya-hajad.
Mít bánod már, hogy sohasem szívleltek a lányok,
tündér sem szeretett, messze szaladt valahány,

hogyha facér lépted vígan kocogott a sikátor
macskafejes kövein: gilgili-gilgili-gunn –
Téged az istenek is tréfájuk végire szántak,
könnyű falat voltál mindig a föld kerekén.
Frászkarikán szánkáz kutyafarka varangyos a bunda
hij csoré héláh! Béke legyen porodon!

Brecht-nél, Illyés-nél láttuk, hogyan lehet a sírvers a szatíra eszköze a magas költészetben és a „műhelyben” egyaránt. Lássunk most példát alkalmi csipkelődésekre. A tágabb szakmában bizonyára sokan emlékeznek még azokra az ironikus sírvers-epigrammákra, amelyeket az ötvenes évek elején az akkor nem publikáló, úgynevezett Új Hold-kör költő képviselői gyártottak – még a hely is ismert: az egykori Darling eszpresszóban legkülönfélébb státusú pályatársaikra (kik akkor természetesen még mind éltek). Az akkoriban ismét publikálni kezdő erdélyi íróra:

Itt nyugszik Tamási Áron
Mélyen leszállított áron

Irodalmunk közkedvelt epikureusára egy szép kancsal rím:

Itt nyugszik a tarhás Berda
Isten veled sertésborda

És végül egy ritka rímformában, az úgynevezett „sanda rímmel”:

Halálban is van áldás
Itt nyugszik Rákosi Viktor

A társadalmi szatíra tágabb nyomvonalán indulnak el Székely Dezső nemrégiben publikált parabolikus „állati sírversei” is: Például:

Egy hőscincér nyugszik itten.
Neve nincs az obeliszken.
Mi zavarja örök álmát?
Sírján táncolnak a – gyávák!

Itt nyugszik egy orángután,
Eltemették korán s bután.
Attól félt, míg élt, a dőre:
Hátha ember lesz belőle.

A sírvers ebben az összefüggésben olyan görbetükör, amely nem idomítható többé, tehát a maga torzításaival a végső valóság megmásíthatatlan képét mutatja. Ezért lehet alkalmas a költészetben lényeges igazságok kimondására. Századunk tízes éveiben egy addig csaknem ismeretlen amerikai költő, Edgar Lee Masters egész kötetre valót tesz közzé siratóversekből, s ezzel egy csapásra világhírű lesz. Nemcsak mert *A Spoon River-i holtak* költeményeiben az angol nyelvterületen elterjedt nyilvános búcsúztatóversek kitűnő paródiáját adta – megtették ezt előtte mások, például Mark Twain is –, sokkal inkább, mert a képzeletbeli amerikai kisváros jellegzetes tí-

pusainak bemutatásával kora kicsinyességbe és banális életvitelbe fulladt társadalmának mikroszkopikus élességű rajzát nyújtja át. Ennek a kisvárosnak a lakói mind a *temetőben* élnek, és saját sírkövről küldik végső üzenetüket, önmaguk többé nem másítható portréját nyújtva. Íme Lee Masters kegyetlen arcképei közül kettő:

HOT PUTT

Itt nyugszom hát
a vén Bill Piersoll gödre mellett:
gazdag volt, indiánokkal kereskedett,
egy idő múlva bement a csődöt
s gazdagabb lett, mint valaha.
Jómagam eltörődtem munkában és nyomorban,
láttam, a vén Bill s a többi hogy csinál vagyont,
egy éjjel kiraboltam egy utast Domszögön,
közben meg is öltem véletlenül,
mely ügyből kifolyólag elfogtak és felkötöttek.
Ekképpen mentem csődbe.
Mármost, ha így vagy úgy de csődöt mondtunk,
alszunk békésen együtt.

TAYLOR DIAKONUS

Az egyház kebelébe, valamint
az antialkoholista párthoz tartoztam;
a községbeliek szerint görögdinnye-evésbe haltam bele.
Az igazság az, hogy májzsugorodásba.
Ugyanis harminc éven át, minden délben
besurrantam a vény-fülke mögé
a Trainor-patikába,
és jócskán töltöttem magamnak
egy üvegből, amin ez állt:
„*Spiritus frumenti*” (Gergely Ágnes fordításai)

Menjünk tovább, s nézzünk most két példát más nemzetek költészetéből is. Éppúgy nem „szabályos” sírversek, mint Lee Masterséi, de éppúgy a halál zord aspektusából adnak tragikomikus képet a történelem nagy vagy kicsiny figuráiról. Jacques Prévert hazájában közismert groteszkjéhez – amely a *gloire* megfricskázásával egy történelemszemlélet fonákját is mutatja – tudnunk kell, hogy a franciák nagy királya öregkorában bélbántalmakban szenvedett, és ezért trónszékét nagyon praktikus okokból ülőécévé alakították át.

NAPFOGYATKOZÁS

XIV. Lajos másképpen Napkirály
gyakran székelt egy lyukas széken
uralkodása alkonyán
Egy koromsötét éjszaka
ágyából fölkel a Napkirály
kiment ráült a székre
s odalett (Vinkó József ford.)

Az osztrák Ernst Jandl, napjaink „konkrét” költészetének képviselője aforisztikus tömörségű képpel és a lehető legegyszerűbb nyelvi eszközökkel, mintegy odavetve beszél *egyetlen* halálról, hogy mögötte milliók értelmetlen pusztulására utaljon:

papa gyüjj ide meséjj a háborúró
papa gyüjj ide meséjj hogy rukkótá be
papa gyüjj ide meséjj hogy lövődözté
papa gyüjj ide meséjj hogy esté el
papa gyüjj ide meséjj a háborúró

(Eörsi István ford.)

Ha egy percre félretettük a tréfát, hozzuk most ismét vissza. Lee Masters *Spoon River-i holtak*-jának fordítója, Gergely Ágnes az amerikai költő ihletésére ugyancsak megírta a maga „Kanál folyó”-ját. Csakhogy ő nem a századelő amerikai kisvárosának, de a hatvanas évek magyar értelmiségi típusainak arcát mutatja be a maga görbe tükrében. Íme, két jellegzetes sírvers tőle is:

A RÁDIÓRIPORTER

Magyarország legnagyobb gyáregysége!
Legkeresettebb exportcikke.
Az évszázad mérkőzése, a legnagyobb
befogadóképességű stadionban!
A kiváló tudósról, a kitűnő művészhez,
a jelentős íróval.
Hazánk legnagyobb dzsungelében.
A magyar Athén, a magyar Stockholm,
a magyar Père-Lachaise, a magyar
Dynosaurus. A magyar jazz.
A népszerű manőken, a világhírű
tojásfestő. A riporter a dzsungelban,
a riporter a Père-Lachaise-ben,
a riporter a tojásban.
Földön, levegőben, víz alatt.
Föld alatt.

És végül a sorozat számomra legkedvesebb – abszurdba átlendülő – darabja:

OPTIMISTÁK

Itt nyugszik
X. Y. tervező
és hitvese
született Z. Q.
asztrológus
valamint W. díjnyertes kanárimadár
Feltámadunk!
Tel: 123-534/76-os mellék